

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

SOSIAL İQTİSADI İNKİŞAFDA VERGİ SİSTEMİNİN ROLU (NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASI MATERİALLARI ƏSASINDA)

İxtisas: 5308.01 – “Ümumi iqtisadiyyat”

Elm sahəsi: İqtisad elmləri

İddiaçı: **İsmayıl Bağır oğlu Bağirov**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim olunmuş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Naxçıvan – 2025

Dissertasiya işi Naxçıvan Dövlət Universitetinin "İqtisadiyyat və marketing" kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

iqtisad elmləri doktoru, dosent
Teymur Abbas oğlu Abbasov

Rəsmi opponentlər:

iqtisad elmləri doktoru, professor
Elnurə Büntad qızı Məmmədova

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Lalə Müsəllim qızı Vəliyeva

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Amal Rasim oğlu Həsənlı

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Naxçıvan Dövlət Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən BFD 4.24 Birdəfəlik Dissertasiya Şurası

Dissertasiya şurasının
sədri:

iqtisad elmləri doktoru, professor
Ağarza Ağahəsən oğlu Rüstəmov

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Cavadxan Yusif oğlu Qasimov

Elmi seminarın sədri:

iqtisad elmləri doktoru, professor
Sadiq Vəli oğlu Salahov

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Keçmiş sovetlər ittifaqının süqutundan sonra ikinci dəfə müstəqillik qazanmış Azərbaycanın müasir vergi tarixinin başlancığı 90-cı illərin əvvəlinə təsadüf edir. Daha doğru şəkildə, Ulu Öndər Heydər Əliyevin hakimiyyətə ikinci dəfə gəlişindən sonra Azərbaycanın müasir vergi tarixində inkişaf mərhələsi başlamışdır. Əlbəttə, vurğulanmalıdır ki, vergi sahəsində inkişafın yaranması iqtisadiyyatımızın inkişaf mərhələsinin başlancığı deməkdir. Qeyd edilən iki anlayışın bir-birilə sıx bağlılığı vardır. Dissertasiya işində məhz bu asılılığın təhlilinin aparılması və nəticələrin əldə olunması nəzərdə tutulmuşdur. Yəni təqdim olunan elmi işdə Azərbaycanın müasir vergi sistemi və onun Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına təsiri araşdırılmışdır.

Bazar münasibətləri şəraitində Azərbaycanın vergi sistemi, bəlkə də, iqtisadiyyatı tənzimləyən ən mühüm amillərdən birinə çevrilir. Azərbaycan iqtisadiyyatında çoxsəviyyəli vergi sisteminin yaradılması prosesi hələ tam başa çatmayıb və formalaşma mərhələsindədir. Çoxsubyektlı bazar iqtisadiyyatının iqtisadi sistemində vergi sistemi xüsusi statusa malikdir. Çünki bazar münasibətlərinin regional alt sistemindən keçən fiskal impuls regional bazanın həyatının bütün sahələrinə həm birbaşa, həm də dolay yolla təsir göstərir. Azərbaycanın vergi sistemi bazar münasibətlərində mərkəzi və yerli səviyyələr arasında əmtəə, pul axınını istiqamətləndirərək birləşdirici və yenidən bölüşdürmə kanalı kimi getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Bu vəziyyət vergitutma fəaliyyətinin səmərəliliyindən asılı olaraq regional təkrar istehsal proseslərinin bütövlüyünün təmin edilməsində vergi münasibətlərinin mövqeyinin, rolunun və əhəmiyyətinin tədqiqinin nəzəri və praktiki əhəmiyyətini artırır.

Bir ölkənin iqtisadi fəaliyyətlərinin effektivliyi, vergi sisteminin necə uyğun qurulduğuna bağlıdır. Tarix boyu heç bir dövlət vergiyığma olmadan, dövlətin sosial-iqtisadi vəzifələrini yerinə yetirərək öz varlığını davam etdirə bilmə yetkinliyinə sahib olmamışdır. Vergilər üç əsas funksiya icra edir: maliyyə, tənzimləyici və sosial. Vergilərin maliyyə funksiyası, dövlətin fəaliyyəti üçün lazım olan dövlət vəsaitlərinin formalaşdırılmasını təmin edir və vergi ödəyicilərinin dövlət qarşısındakı öhdəliklərini ifadə edir. Vergilərin tənzimləyici

funksiyası, əsasən milli gəlirin yenidən bölüşdürülməsi ilə iqtisadiyyatın stimullaşdırılması məqsədli istifadəni nəzərdə tutur. Bu funksiya dövlətin vergi ödəyicisi qarşısındakı öhdəliyini göstərir. Sosial funksiya, hüquqi və fiziki vergi ödəyicilərinin gəlirlərinin sosial ədalət çərçivəsində yenidən bölüşdürülməsini təmin edir. Bu funksiyaların bir-biri ilə olan qarşılıqlı əlaqəsi və vergi sisteminin inkişafında prioritetlərin müəyyənləşdirilməsi məsələsi, bu günün iqtisadi ədəbiyyatında müzakirə olunan mövzulardandır.

Vergilərin yığıcı mahiyyətə fiskal funksiya əsaslanır. Belə ki, tətbiqin nə qədər ardıcıl və tam şəkildə həyata keçirilməsi ölkənin bütün vergi sisteminin səmərəliliyinin göstəricisi sayıla bilər. Lakin iqtisadi sosiologiya nöqteyi-nəzərindən vergilərin tənzimləyici funksiyası ən mühüm cəhətlərdən biridir. Vergi mexanizmi ölkənin iqtisadi həyatında baş verən proseslərin iqtisadi tənzimlənməsində son dərəcə əhəmiyyətlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, vergilər həm arzuolunmaz meyilləri yumşaltmaq, həm də cəmiyyətin inkişafı üçün zəruri olan istiqamətdə dəyişikliklərin stimullaşdırılmasında istifadə edilə bilər. Vergilər vasitəsilə dövlət şəxsi istehlakın, əmanətlərin və investisiyaların səviyyəsinə və dinamikasına, iqtisadiyyatda struktur dəyişikliklərinə təsir etməklə müəyyən sosial problemləri həll edir. Tənzimləmə funksiyasının əsas təzahürünə sənaye investisiyalarının artırılması, kiçik biznesin inkişafı və s. aiddir. Bu zaman onlar üçün müxtəlif vergi güzəştləri və üstünlükləri verilir.

Son dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatının davamlı inkişafı, xüsusən də bu sahədə aparılan islahatların nəticəsində son on beş ildə vergilərin və büdcəyə digər daxilolmaların həcmində artmasına səbəb olmuşdur. Bu maliyyə qazanclarının əsasında, xüsusilə, Prezident cənab İlham Əliyevin tapşırıqlarına uyğun olaraq aparılan hərtərəfli islahatlar dayanır.

Son illər ölkəmizin vergi sisteminə aparılan sistemli islahatlar nəticəsində vergi ödəyicilərinə təklif olunan xidmətlərin dairəsi genişləndirilmiş, idarəetmənin təkmilləşdirilməsi sahəsində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə əhəmiyyətli dərəcədə artırılmış, çevik vergi siyasətləri müəyyən edilmişdir. Sənayeləşmə siyasəti, regionlarda iş yerlərinin artırılması və digər bu kimi tədbirlər vergi daxilolmalarının artmasına səbəb olmuşdur. Bundan əlavə,

sahibkarlığın qeydiyyatı prosesinin sadələşdirilməsi nəticəsində vergi daxilolmalarının əhəmiyyətli dərəcədə artmasına nail olunmuşdur.

Təsdiqat zamanı vergi sisteminin əsas elementləri və yaranma mənbələri, onların təsnifat xüsusiyyətləri ətraflı izah olunur, vergi yoxlamasının forma və üsulları, vergi müraciətinin aparılma qaydası və şərtləri müəyyən edilir. Vergilərin bir-birinə nisbətinin kəmiyyət təhlili, vergi daxilolmalarının optimallaşdırılmasının əsas aspektləri. Bununla belə, vergi sisteminin strukturunun regional xüsusiyyətlərinin müəyyənəşdirilməsinə və onun sosial-iqtisadi sabitliyə təsirinin qiymətləndirilməsinə kifayət qədər diqqət yetirilmir. Bundan başqa, vergi mexanizminin regional təkrar istehsal prosesinə təsiri, həm milli, həm də regional səviyyədə bazar subyektləri arasında balanslaşdırılmış qarşılıqlı əlaqənin təmin edilməsi ilə bağlı problemlər hələ də tam izah edilməmişdir. Bu kontekstdə həm praktiki, həm də nəzəri baxımdan həllini tələb edən bir sıra problemlər ortaya çıxır.

Beləliklə, cəmiyyətin tarazlı inkişafının təmin edilməsində vergilərin funksiyalarının inkişaf etdirilməsi məsələsi Azərbaycan vergi sisteminin öyrənilməsinin aktuallığını müəyyən edən ən mühüm aspektlərdən biridir. Sosial iqtisadi inkişafda vergi sisteminin inkişafı və onun təkmilləşdirilməsi məsələləri prioritet olduğundan bu istiqamətdə aparılan iqtisadi tədqiqatlar xüsusilə əhəmiyyət kəsb edir. Bunun üçün də tədqiqatın mövzusu müasir dünya iqtisadiyyatında gedən dərin struktur dəyişiklikləri, global maliyyə böhranları və texnoloji inkişafın təsiri altında xüsusilə aktuallaşır.

Mövzunun işlənmə dərəcəsinə gəldikdə isə vergi sistemi təkcə iqtisadiyyatın deyil, həm də iqtisadi sosiologiyanın tədqiqat obyektidir, çünki hər hansı vergi hüquq münasibətlərinin subyektləri ölkənin əhalisidir. Eyni zamanda, effektiv vergi sistemi əhalinin həyatı üçün maliyyə əsasını təmin edir, həm ölkə, həm də regional səviyyədə sosial-iqtisadi proqramların həlli üçün maliyyə əsasıdır.

Bununla belə, istər xarici, istərsə də yerli ədəbiyyatda mövcud vergi sisteminin regional iqtisadiyyatların formalaşmasına təsiri ilə bağlı kifayət qədər tədqiqatlar aparılmır, bir sıra tədqiqatlar yerli səviyyədə büdcənin formalaşması problemləri ilə məhdudlaşır. Vergi tənzimlənməsinin rolu və əhəmiyyəti regionların gəlirlərinin formalaşmasında məhdud imkanlar şəraitində, büdcəni formalaşdırın

vergilərin sayının əhəmiyyətli dərəcədə azaldıldığı, vergi qanunvericiliyinin mükəmməl olmadığı şəraitdə regionların fərdi gəlirlərinin formalaşmasında öz əksini tapmır.

Klassik və müasir iqtisadi ədəbiyyatın təhlili göstərdi ki, vergitutma özünün müxtəlif funksional və sahəvi aspektlərinə görə iqtisad elminin problemlərinin əsas predmetlərindən biridir. Belə ki, vergi mexanizminin fəaliyyətinin iqtisadi və hüquqi məsələləri L.G.Xodov, M.X.Həsəni, Y.A.Kəlbəyev, F.Ə.Məmmədov, A.F.Musayev, M.M.Sadiqov, Z.H.Rzayevin əsərlərində açıqlanmışdır. Vergilərin sənaye üzrə maliyyə elmləri baxımından xüsusiyyətləri A.A.Aqirbova, A.V.Anişenko, E.V.Qorşenina, A.B.Atkinson və s. əsərlərində öz əksini tapmışdır. Siyasi iqtisad klassiklərinin əsərlərində vergitutmanın əsas prinsiplərinin işlənməsi və problemin ümumi ifadəsi yer alır. Vergilərin dövlət proqramlarının idarə edilməsində daxili stabilizator kimi təhlili məsələləri də xarici tədqiqatlarda öz əksini tapmışdır. Nəşr olunmuş işlərin təhlili göstərir ki, regional səviyyədə vergi sisteminin formalaşması və fəaliyyət qanunauyğunluqları ilə bağlı suallar kifayət qədər öyrənilməmiş və bu baxımdan da həmin problem tədqiqatın mövzusu olaraq seçilmişdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafında mikroiqtisadi tendensiyalar və makroiqtisadi amillərin qarşılıqlı təsiri nəticəsində vergi sistemi və maliyyə münasibətləri sferasıdır. Tədqiqatın predmeti sosial-iqtisadi sabitliyin sabitləşdirici amili kimi həyata keçirilməsi baxımından regional vergi sisteminin iqtisadi mexanizmidir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Bu dissertasiyanın məqsədi regionun sosial-iqtisadi sabitliyi ilə onun vergi mexanizmi arasında qarşılıqlı əlaqənin konseptual əsaslarını aşkara çıxarmaq, o cümlədən, regional vergi sistemində islahatların aparılması və inkişafın stimullaşdırılmasında istifadə edilməsi üçün təkliflər hazırlamaqdan, həmçinin müasir şəraitdə regional büdcələrin formalaşması, vergitutmanın təkmilləşdirilməsi və onun regional büdcələrin formalaşmasına təsirini öyrənməkdən ibarətdir. Qarşıya qoyulmuş məqsədlərə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələr nəzərdən keçirilir və həll edilir:

- fiskal sistemin elementlərinin formalaşması şərtləri, təkrar istehsal prosesində vergilərin mövqeyi və funksiyalarının nəzəri

tədqiqı, mövcud vəziyyətin və inkişaf meyillərinin təhlili;

- vergi qanunvericiliyində vergitutma məsələlərinə dair ziddiyyətlərin öyrənilməsi;

- regional vergi sisteminin formalaşması və fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini müəyyən etmək;

- regional vergi sisteminin fəaliyyət xüsusiyyətlərini və onun regionun sosial-iqtisadi inkişafına təsirinin tədqiqi;

- Azərbaycanın vergi sisteminin fəaliyyətindən asılı olaraq regionun istehsal və iqtisadi potensialının reallaşma dərəcəsini göstərmək;

- regional vergi sisteminin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərini və şərtlərini müəyyən etmək.

Tədqiqat metodları. Tədqiqat müddətində elmi-nəzəri tədqiqatların sistemli şəkildə araşdırılması prosesində təhlil və sintez, induksiya və deduksiya kimi ümumi elmi metodlardan istifadə edilmişdir. Məlumatların işlənməsi zamanı qruplaşdırma, müqayisə və s. metodlar istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar: Disertasiyada müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar aşağıdakılardır.

- ƏDV üzrə vergi dərəcələrinin azaldılması imkanlarının nəzərdən keçirilməsi və bu verginin ödənişlərinin əvəzləşdirilməsi üçün həddindən artıq ağır prosedurların aradan qaldırılması;

- Elmi və innovativ fəaliyyətə investisiyaların cəlb edilməsi üçün vergi tənzimlənmə alətlərindən istifadə etməklə vergi güzəştlərinin yönəldilməsi sahəsində tədbirlərin görülməsi;

- Azərbaycanın təsis qurumları arasında vəsaitlərin daha ədalətli bölüşdürülməsi məqsədi ilə vergi qanunvericiliyinə dəyişikliklər edilməklə konsolidasiya edilmiş vergi hesabatı institutunu yaratmaq, habelə eyni təsis qurumları arasında vəsaitlərin köçürməsinə görə tətbiq edilən vergiləri minimuma endirmək

- Vergi Sisteminin Təkmilləşdirilməsinin Naxçıvan Muxtar Respublikasının Sosial İqtisadi İnkişafına Təsiri;

- ƏDV geri al proqramının tətbiqinin vergi daxilolmalarına, nağdsız hesablaşmalara və sosial iqtisadi inkişafa təsiri;

- Korporativ mənfəət vergisi üzrə investisiya sahəsinə tətbiq edilən vergi güzəştlərinin iqtisadi səmərəlilik əmsalının müstəqil təşkilatların inkişafının, həmçinin mövcud təhlükəsizlik və potensial

sahələrinin müəyyənləşdirilməsinə təsiri

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqat zamanı əldə edilən elmi yeniliklər aşağıdakılardır.

- Fiskal siyasətin rolunun izahı: bazar dövrünün ilkin mərhələlərində regionların sosial-iqtisadi inkişafında fiskal siyasətin dominant rolu üzə çıxdı. Bu dövr fiskal siyasətin, xüsusilə maliyyə resurslarının bölüşdürülməsi və vergi siyasətinin həyata keçirilməsi yolu ilə inkişafa necə təsir etdiyini göstərir. İlk dəfə olaraq fiskal siyasətin inkişafa güclü təsiri qeyd edilmiş və bu təsirin nəzəri və praktikada dərinləşdirilməsi üçün yeni istiqamət irəli sürülmüşdür.

- Regionların Sosial-İqtisadi İnkişaf Parametrlərinin Təsnifatı: regionların iqtisadi vəziyyətinin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, inkişafda sosial-iqtisadi inkişaf parametrlərinin “qapı” təsnifatı hazırlanmışdır. Bu, regionların müxtəlif iqtisadi və sosial ehtiyaclarına uyğun olaraq mərkəzi və daxili büdcə vəsaitlərinin daha səmərəli idarə olunması üçün yeni metodologiyayı təmin edir.

- Regional Vergi Sisteminin Büdcə Funksiyalarına Təsiri: tədqiqat ölkənin regional subsidiarlığının lokallaşdırılmış vergi sisteminin, büdcə sisteminin fiskal və iqtisadi funksiyaları arasında ümumi uyğunsuzluğu necə azaldacağını göstərir. Donor və yardımçı regionların müxtəlif iqtisadi funksiyaları vergi və fiskal siyasətin regional inkişafa təsirini daha dərinlən anlamağa imkan verir.

- Regionlar üçün Uyğun Vergi və Subsidiya Siyasətləri Təklifi: əsasən kənd təsərrüfatı istehsalı, investisiya və ilkin kapitala əsaslanan regionların iqtisadiyyatı üçün vergi daxilolmaları və xüsusi tənzimləmələrdən ibarət olmaqla vergi və subsidiya siyasətləri, spesifikasiyi və strukturu ilə bağlı ətraflı təhlillər verilir. Bu, müvafiq regionların iqtisadi potensialını maksimum dərəcədə artırmaq üçün vergi və fiskal siyasətlərin necə uyğunlaşdırılmalı olduğunu göstərir.

- Naxçıvan MR üçün investisiya cəlbəediciliyi təyin edildikdə beş investisiya (istehsal, istehlak, əmək, infrastruktur və maliyyə) və dörd risk potensiallarını (iqtisadi, maliyyə, hüquqi və sosial) özündə birləşdirən göstəricilərin xüsusi çəkisi verilmiş alqoritm əsasında hesablanmış, müstəqil təşkilatların keyfiyyətini qiymətləndirmək üçün sistemləşdirilmə aparılmışdır. Təqdim edilən göstəricilər təşkilatların inkişaf potensialını və təhlükələrini ölçməyə kömək edir, ayrılıqda

potensialların və risklərin təhlilini həyata keçirir və səmərəlilik əmsalını qiymətləndirir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin nəzəri əhəmiyyəti regional vergi sisteminin formalaşması və fəaliyyət göstərməsi problemlərinə yanaşmada müxtəlif aspektlərin təhlili və ümumiləşdirilməsində, istifadə edilməklə yanaşı müəllifin tövsiyələrindən vergi orqanlarının, təhsil müəssisələrinin müəllimlərinin təcrübəsində vergi mütəxəssislərinin hazırlanmasında da istifadə oluna bilər. Praktiki əhəmiyyəti isə tədqiqat nəticəsində əldə edilmiş təklif və tövsiyələrin, Naxçıvan MR vergi siyasətinin işlənilib hazırlanmasında və təkmilləşdirilməsində, maliyyə işçiləri tərəfindən praktikada müəssisələrin vergi planlaşdırılmasında, vergilərin optimallaşdırılmasında, büdcənin formalaşmasında istifadə edilə bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiyanın əsas nəticələri 6 elmi məqalə (3 məqalə xaricdə) şəklində AAK-ın tələb etdiyi elmi jurnallarda nəşr edilmişdir. Bundan əlavə dissertasiya işinin əsas müddəaları və nəticələri 4 respublika və 4 beynəlxalq elmi praktik konfransda məruzə edilmiş, 2015-2025-ci illərdə vergi sisteminin dəyişiklikləri nəzərə alınmaqla 11 dərs vəsaiti çap edilmişdir.

Tədqiqatın nəticələrinin tətbiqi. Tədqiqatçının vergi sisteminin inkişafı və daha da təkmilləşdirilməsi ilə bağlı işdə çıxarılan nəticələr və praktiki təklifləri Naxçıvan MR Vergilər Nazirliyi və Naxçıvan MR İqtisadiyyat Nazirliyi büdcə-vergi siyasətinin hazırlanmasında istifadə olunması məqsəduyğun sayılmışdır (Naxçıvan MR İqtisadiyyat Nazirliyinin, 16 iyun 2017-ci iltarixli, № 01/352 sayılı Arayışı və Naxçıvan MR Vergilər Nazirliyinin, 20 iyun 2017-ci il tarixli №1715020000464800 sayılı Arayışı).

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. İş Naxçıvan Dövlət Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiya işinin strukturu və ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Dissertasiya işinin ümumi həcmi giriş – 10 səhifə, 17885 işarə, I fəsil – 45 səhifə, 83799 işarə II fəsil - 57 səhifə, 84427 işarə, III fəsil 38 səhifə, 61206 işarə, nəticə və təkliflər 9 səhifə, 9231 işarə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı 8 səhifə olmaqla dissertasiya işi ümumilikdə 159 səhifə, 256.548 işarədən ibarətdir.

DİSSERTASIYA İŞİNİN STRUKTURU

GİRİŞ

I FƏSİL. Vergi sisteminin formalaşmasının nəzəri-metodoloji əsasları

- 1.1. Vergi sisteminin təkamül mərhələləri və nəzəri əsasları
- 1.2. Vergi sisteminin mahiyyəti və sosial iqtisadi inkişafda rolu
- 1.3. Vergi tənzimlənməsi sosial iqtisadi inkişaf amili kimi

II FƏSİL. Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial iqtisadi inkişafında vergi sisteminin müasir vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi

- 2.1. Vergi siyasətinin investisiya mühitinə təsiri
- 2.2. Vergi sisteminin sahibkarlıq fəaliyyətinə təsirinin təhlili
- 2.3. Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcə gəlirlərinin formalaşmasında vergi daxilolmalarının rolunun qiymətləndirilməsi

III FƏSİL. Vergi sisteminin təkmilləşdirilməsinin Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial iqtisadi inkişafına təsiri

- 3.1. Vergi sisteminin təkmilləşdirilməsinin innovasiya proseslərinə təsiri
- 3.2. Naxçıvan Muxtar Respublika müəssisələrində investisiya fəaliyyətinin vergi daxilolmalarına təsirinin proqnozlaşdırılması
- 3.3. Vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsində beynəlxalq təcrübə

Nəticə və təkliflər

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

Əlavələr

MÜDAFİƏYƏ ÇIXARILAN ƏSAS MÜDDƏALAR

1. ƏDV üzrə vergi dərəcələrinin azaldılması imkanlarının nəzərdən keçirilməsi və bu verginin ödənişlərinin əvəzləşdirilməsi (geri qaytarılması) üçün həddindən artıq ağır prosedurların aradan qaldırılması;

ƏDV (Əlavə Dəyər Vergisi) üzrə vergi dərəcələrinin azaldılması və bu verginin ödənişlərinin əvəzləşdirilməsi (geri qaytarılması) üçün prosedurların sadələşdirilməsi məsələsi, həm vergi mükəlləfləri, həm də dövlət büdcəsi üçün önəm daşıyır. Bu proseslərin effektiv şəkildə həyata keçirilməsi, iqtisadiyyatın inkişafına müsbət təsir göstərə bilər. Həssas sektorlar və ya məhsullar üzrə ƏDV dərəcəsinin azaldılması, özəlliklə daxili istehsal və ixracı gücləndirmək məqsədi daşıyır¹. Bu, kiçik və orta müəssisələrin (KOM) dəstəklənməsi və sosial əhəmiyyətli məhsullar üzrə ƏDV-dən azadolmanın tətbiqi ilə əlaqədardır.

Sosial əhəmiyyətli məhsullar (məsələn, ərzaq, təhsil, səhiyyə xidmətləri) və gələcəyə yönəlik sahələr (yenilənə bilən enerji, tədqiqat və inkişaf) üçün ƏDV istisnalarının tətbiqi və ya vergi güzəştlərinin verilməsi. ƏDV geri qaytarılması prosedurlarının avtomatlaşdırılması və elektronlaşdırılması, bürokratik və idari maneələrin azaldılması mühüm addımlardır. Bu, müəssisələrin sənədləşmə və müraciət proseslərini asanlaşdırır və geri qaytarılma müddətini qısaldar.

ƏDV-nin əvəzləşdirilməsi prosesində bürokratik maneələrin azaldılması, şəffaflığın və hesabatlılığın artırılması, müəssisələrin qarşılaşa biləcəkləri problemlərlə bağlı müraciət və şikayət prosedurlarının sadələşdirilməsi önəmlidir. ƏDV dərəcələrinin azaldılması və geri qaytarılmasının dövlət büdcəsinə olan təsirinin dəyərləndirilməsi, vergi bazasının genişləndirilməsi və vergi yayınmalarının azaldılması yolu ilə büdcə gəlirlərinin mühafizəsi vacibdir.

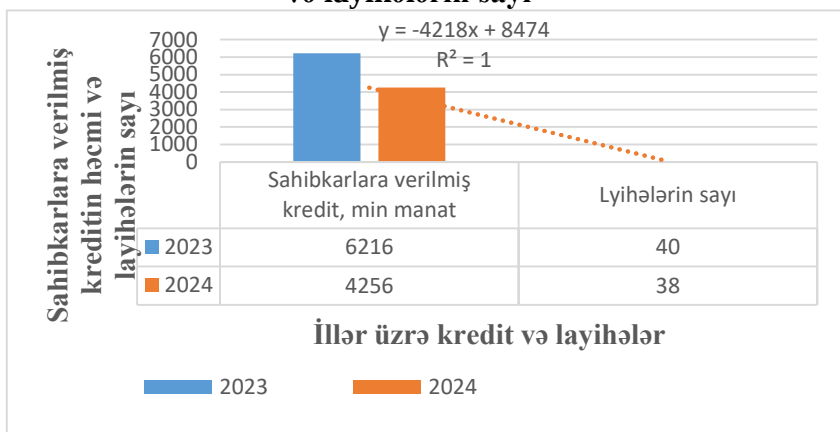
Verginin ödənişlərinin əvəzləşdirilməsi, xüsusilə ƏDV məsələsində, iş dünyası üçün çox önəmli bir prosedurdur. Bu proses, ödənilmiş ƏDV-nin müəyyən şərtlər altında müəssisələrə və ya şəxslərə qaytarılmasını nəzərdə tutur. Elektron vergi administrasiyası sistemlərinin

¹ Musayev, A.F. *Ünvanlı vergi xidməti. Vergi ödəyicilərinin məlumat kitabı*/ A.F.Musayev, Ə.C.Məmmədov. – Bakı. – 2013. – 288 s.

təkmilləşdirilməsi ilə ƏDV-nin geri qaytarılması prosesinin sadələşdirilməsi və sürətləndirilməsi. Bu, müraciətlərin elektron qaydada asanlıqla edilməsini və sürətli işlənməsini təmin edir. ƏDV-nin geri qaytarılması üçün tələb olunan sənədləşmə və prosedurların azaldılması. Bu, xüsusilə (KOM) üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir².

2023-2024-cü illərdə Sahibkarlığın İnkişaf Fondu tərəfindən layihələrin maliyyələşdirilməsi məqsədi ilə KOS-lara verilən kreditlərə nəzər salaq (qrafik 1).

Qrafik 1. Sahibkarlıq subyektlərinə verilmiş kreditin həcmi və layihələrin sayı

Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığın İnkişafı Fondu və Naxçıvan Muxtar Respublikası Sahibkarlığın İnkişafı Fondu tərəfindən dövlətin maliyyə dəstəyi istiqamətində 2023-cü ildə 40 layihə üzrə 6,219 milyon manat, 2024-cü ildə isə 38 layihəyə 4,256 milyon manat həcmində sahibkarlara kredit verilmişdir. Həmçinin, muxtar respublikada kənd təsərrüfatı məhsulu emalı üzrə 8 layihəyə 2,470 milyon manat həcmində dövlət maliyyə dəstəyi etmişdir.

Dövlət vergilərsiz mövcud ola bilməz, çünki onlar xüsusi mülkiyyət və bazar münasibətlərinin hökmranlığı altında gəlirlərin səfərbər edilməsinin əsas üsuludur. NMR-da qeydiyyatla alınan

² Kazımov, M. Şəffaflıq – Azərbaycanın müasir vergi siyasətinin əsas cəhətlərindən biri kimi // “Legal Plane” scientific-theoretical, practical journal, – 2020. 1(2), – 143-146.

kommersiya profilli hüquqi vergi ödəyiciləri və fərdi sahibkarlıqla məşğul olan fiziki vergi ödəyicilərinin dinamikasına əsasən qeyd etmək olar ki, fərdi sahibkarlıqla məşğul olan fiziki vergi ödəyicilərinin ən yüksək sayı 2019-cu ildə olmaqla 3599 nəfər təşkil etmişdir. 2022-2023-cü illərdə müvafiq olaraq 2930 və 3120 nəfər fiziki şəxslər üzrə vergi ödəyiciləri qeydə alınmışdır. 2015-2018-ci illər arasında hüquqi vergi ödəyiciləri üzrə sayında artım müşahidə edilir. Bu, iş sahəsində genişlənmə və təkmilləşmənin bir göstəricisidir. 2021-2022-ci illər arasında vergi ödəyicilərinin sayında azalma müşahidə edilir.

Cədvəl 1.

2024-cü ildə Dövlət Vergi Xidmətinin tədiyyələr üzrə vergi daxilolmaları, milyon manat

Tədiyyələr	Naxçıvan şəhəri	2 saylı ƏVİ	3 saylı ƏVİ	4 saylı ƏVİ	Mərkəzi xəzinə	Cəmi-Naxçıvan MR üzrə
Əlavə dəyər vergisi (ƏDV)	16,112374	3,55875	3,90372	1,133433	33,280006	57,988283
Aksizlər	3,133270	0,161259	0	0	73,794419	77,088948
Mənfəət vergisi	5,170871	1,338581	0,244061	0,153792	16,160855	23,068160
Mədən vergisi	0,001602	0,043622	0,522263	0,00008	1,053597	1,621164
Torpaq vergisi	0,260885	0,017771	0,014086	0,010161	0,090932	0,393835
Əmlak vergisi	0,873157	0,379732	0,195969	0,071321	0,855371	2,405550
Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	19,615734	6,439714	5,348424	5,019096	12,237936	48,660904
Sadələşdirilmiş vergi	2,614492	0,900879	0,869659	0,674807	0,048777	5,108614
Dövlət rüsumi	0,258853	0,297875	0,168760	0,145269	6,663344	7,534101
İcarə haqqı	0,141070	0,030603	0,014840	0,011321	0,079880	0,277714
Vergi olmayan sair gəlirlər	0,100104	0,058470	0,067630	0,062118	2,204237	2,462559
Cəmi	48,282412	13,227256	11,349412	7,281398	146,499354	226,639832

Təhlil göstərir ki, muxtar respublika üzrə ümumi ƏDV-nin 57,4%-i mərkəzi xəzinənin, 27,8%-i Naxçıvan şəhərinin, 14,8% isə 2, 3 və 4 saylı ƏVİ-lərin payına düşmüşdür. Aksizlərin toplanışında 95,7% mərkəzi xəzinənin payına, 4,3% isə dəgər təşkilat strukturlarının payına düşür. Mənfəət vergisində Mərkəzi xəzinə və Naxçıvan şəhərinin birləşmiş payı 92,5%, digər vergi təşkilatlarının payı isə 7,5% təşkil edir. Beləliklə, cəmi Naxçıvan MR üzrə vergi daxilolmalarında mərkəzi xəzinənin xüsusi çəkisi 64,6%, Naxçıvan şəhəri üzrə 21,3% və 14,1% vergidaxilolmaları isə digər strukturlar tərəfindən yığılmışdır. Vergi ödəmələrinin tərkibində fiziki şəxslərin gəlir vergisi də yüksək xüsusi çəkiyə malikdir. Onun muxtar respublikada toplanan vergilərin həcmində payı 21,5% təşkil edir. Dövlət rüsumunun da vergi daxil

olmalarında kifayət qədər payı vardır. Belə ki, bu göstərici ümumi muxtar respublikada yığılmış vergi həcmnin 3,3%-ni təşkil etmişdir. ƏDV Naxçıvan MR dövlət büdcəsinin formalaşmasında həlledici rola malikdir. Bu da Naxçıvanda fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektləri və digər təşkilatların istehsal və xidmət sferasının, o cümlədən iqtisadiyyatın inkişafında mühüm rol oynayır. Belə ki, iqtisadi inkişaf regionda məskunlaşmış əhalinin məşğulluğunun artmasına və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə istiqamətləndirilir.

2. Elmi və innovativ fəaliyyətə investisiyaların cəlb edilməsi üçün vergi tənzimlənmə alətlərindən istifadə etməklə vergi güzəştlərinin yönəldilməsi sahəsində tədbirlərin görülməsi;

Elmi və innovativ fəaliyyətin stimullaşdırılması, müasir iqtisadiyyatın inkişafında mühüm rol oynayır. Bu kontekstdə, elmi-tədqiqat və innovasiya sahəsində fəaliyyət göstərən müəssisələr və təşkilatlar üçün vergi güzəştlərinin tətbiqi, həm milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına, həm də texnoloji yeniliklərin təşviqinə xidmət edir. Bu mənada elmi və innovativ fəaliyyətin vergi güzəştlərinə yönəldilmiş konkret tədbirlərin əsas məqsədi, tədqiqat və inkişaf (TƏ-İN) sahəsində investisiyaları stimullaşdırmaq və bu sahədə çalışan mütəxəssislər üçün əlverişli mühit yaratmaqdır.

TƏ-İN fəaliyyətləri üzrə xərclərin vergidən azad edilməsi, elmi-tədqiqat işlərinin maliyyələşdirilməsinə dəstək olmaq üçün ən təsirli yanaşmalardan biridir. Bu yanaşma, müəssisələrin yenilikçi layihələrə daha çox sərmayə qoymalarını təşviq edir. Məsələn, TƏ-İN fəaliyyətləri üzrə edilən xərclərin vergi bazasından çıxarılması və ya bu xərclər üzrə vergi kreditlərinin tətbiqi, şirkətləri maliyyə risklərini götürməyə və yeni məhsul və texnologiyaların inkişafına daha çox yatırım etməyə ruhlandıra bilər³.

İnnovativ startapların dəstəklənməsi, xüsusilə texnoloji sahədə yeni şirkətlərin qurulmasına yardım etmək məqsədi daşıyır. Bu baxımdan startaplar üçün əmək haqqı və sosial sığorta ödənişləri, gəlir və mənfəət vergiləri üzrə müəyyən müddətə güzəştlər tətbiq etmək,

³ Məhərrəmov, N.X. *Sahibkarlığın inkişafında vergi münasibətlərinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri // in konfrans materialları. – 2021. – pp. 244-245*

onların maliyyə yükünü azaltmaq və məhsul və xidmətlərinin bazara çıxarılması prosesini sürətləndirmək üçün əhəmiyyətlidir.

Universitetlər, elmi-tədqiqat institutları və sənaye sektorunun əməkdaşlığı, innovasiyanın inkişafında əsas amillərdən biridir. Bu növ əməkdaşlıq layihələri üçün vergi imtiyazlarının tətbiqi, akademik və sənaye sektorları arasında bilik və texnologiya transferini asanlaşdırır. Məsələn, universitetlər və şirkətlər arasında ortaq TƏ-İN layihələrinə sərmayə qoyan müəssisələrə vergi güzəştləri təqdim etmək, bu tip əməkdaşlıqların genişlənməsinə kömək edə bilər.

Elmi və innovativ fəaliyyətin vergi güzəştlərinə yönəldilmiş konkret tədbirlər, milli iqtisadiyyatın diversifikasiyası və texnoloji inkişafın təşviq edilməsində mühüm rol oynayır. Bu tədbirlər, tədqiqat və inkişaf sahəsindəki investisiyaları stimullaşdırmaq, innovativ layihələrin maliyyələşməsinə asanlaşdırmaq və elmi-tədqiqat fəaliyyətinin nəticələrinin ticariləşdirilməsini dəstəkləmək məqsədi daşıyır. Vergi siyasətinin bu yöndə tənzimlənməsi, uzunmüddətli iqtisadi inkişaf perspektivləri üçün əsaslı zəmin yarada bilər⁴.

Təhlil göstərir ki, NMR Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş bütün vergi təşviqi tədbirləri iqtisadiyyatın modernləşdirilməsi proseslərinin sürətləndirilməsinə, investorlar üçün cəlbədiciyi artırılmasına, müəssisələrin (təşkilatların) innovativ fəaliyyətinin artırılmasına yönəldilmir. Aparıcı xarici ölkələrin təcrübəsindən görünür ki, vergi güzəştlərinin ən təsirli mexanizmləri tədqiqat avadanlıqları üçün sürətləndirilmiş amortizasiyaya, innovativ işlənmələrə, xarici texnologiyaların əldə edilməsinə və elmi tədqiqatlara çəkilən xərclər üçün vergi güzəştlərindən istifadə etmək imkanı yaradır. Bundan əlavə, innovasiyalar üçün vergi güzəştlərinin digər formaları da tətbiq edilir: elmi işçilərə əmək haqqının ödənilməsi və elmi-tədqiqat laboratoriyalarında iş yerlərinin yaradılması xərcləri üçün vergi güzəştləri; tədqiqat laboratoriyası avadanlıqlarına investisiyalar üçün vergi kreditləri; innovativ müəssisələrin mənfəət vergisi və korporativ verginin bir hissəsindən azad edilməsi və s.

İnvestisiya fəaliyyətinin vergi tənzimlənməsi vergi və tənzimləmə

⁴ Musayev, A.F. *Vergi siyasətinin iqtisadi problemləri* / A.F.Musayev, – Bakı: Elm, – 2004. – 792 s.

vasitələrinə əsaslanan vergi idarəetmə metodlarından istifadə etməklə dolayı üsullarla həyata keçirilən investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsinin dövlət formasıdır. Mahiyyət etibarı ilə vergi güzəştləri müəyyən fəaliyyət növlərinə investisiyaların stimullaşdırılması məqsədilə bəzi təsərrüfat subyektləri üçün daha əlverişli şərait yaradılda vergi yükünün qeyri-bərabər bölüşdürülməsinə nail olunan vasitədir. Vergi tənzimlənməsi aşağıdakılar vasitəsilə həyata keçirilir⁵:

- gəlir vergisinin ödənilməsi üzrə güzəştlərin verilməsi, daha dəqiq desək, istehsalın yenidən təchiz edilməsi, yenidən qurulması, genişləndirilməsi və yenilənməsi üçün ayrılan vəsaitlərin məbləğində vergi tutulan mənfəətin azaldılması;

- firmaların elmi-tədqiqat işlərinə ayırdıqları vəsaitlərin məbləği ilə vergi tutulan mənfəətin azaldılması;

- tədqiqat və investisiya vergisi kreditinin verilməsi, yəni. innovasiya məqsədləri üçün mənfəətdən alınan xərclər baxımından təxirə salınmış vergi ödənişləri;

- innovasiya xərclərinin artımına görə verginin azaldılması;

- investisiya layihələrinin həyata keçirilməsindən əldə edilən mənfəətin bir neçə il müddətinə vergidən azad edilməsi;

- təhsil müəssisələrinə, elmi-tədqiqat təşkilatlarına verilmiş alət və avadanlıqların dəyərinin məbləğinə vergi tutulan gəlirin azaldılması.

İnvestisiya fəaliyyətinin vergi tənzimlənməsi, iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi və investisiya mühitinə əlverişli şəraitin yaradılması üçün mühüm bir alətdir. Yuxarıda qeyd edilən tədbirlər, yerli və xarici investorlar üçün maliyyə stimullarını təmin edərək, kapital qoyuluşunu və texnoloji yeniliklərin tətbiqini təşviq edir. Bu strategiyaların uğurlu həyata keçirilməsi, həmçinin şəffaflıq, qanunun aliliyi və müəyyən vergi siyasətinin sabitliyi kimi amillərə də bağlıdır.⁶

Yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirərək belə nəticəyə gəlmək olar ki, bu gün iqtisadiyyata investisiyaların cəlb edilməsi iqtisadi sistemin səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün əsas vəzifələrdən biridir. Bu problemin həlli regionların potensial investorlar üçün investisiya

⁵ Тарасова, В.Ф. et al. *Налоги и налогообложение* // – 2016. – 496-496.

⁶ Левкина, Е.В., Дмитренко, Д.А., Лебедкин, А.А. *Значение упрощённой системы налогообложения в укреплении экономики субъектов малого предпринимательства* // *Карельский научный журнал*, – 2017, 6(2 (19)), – 72-75

cəlbediciliyinin artırılması, yəni investisiya qoyuluşu üçün lazımı şəraitin yaradılması və təmin edilməsi yolu ilə həyata keçirilir. Dünya təcrübəsinə görə, vergi tənzimlənməsi dövlət idarəçiliyinin elə dolayı və effektiv üsuludur ki, bunsuz regional iqtisadiyyata kifayət qədər investisiya qoyuluşunun olmaması problemini həll etmək mümkün deyil. Ümumiyyətlə, investisiya təsiri iqtisadi artım dövründə dövlətin milli iqtisadiyyat üçün ən vacib hesab etdiyi sahələr üçün vergi güzəştlərinin tətbiqi yolu ilə həyata keçirilir. Yuxarıda qeyd etdiklərimiz iqtisadiyyata tətbiq edilərsə innovativ fəaliyyətə yönələn investisiyaların həcmi artar bu da öz növbəsində büdcə gəlirlərinin artmasına əhalinin sosial-iqtisadi inkişafının yüksəlməsinə şərait yaradacaqdır.

3. Azərbaycanın təsis qurumları arasında vəsaitlərin daha ədalətli bölüşdürülməsi məqsədi ilə vergi qanunvericiliyinə dəyişikliklər edilməklə konsolidasiya edilmiş vergi hesabatı institutunu yaratmaq, habelə eyni təsis qurumları arasında vəsaitlərin köçürməsinə görə tətbiq edilən vergiləri minimuma endirmək;

Təsis qurumları arasında vəsaitlərin ədalətli bölüşdürülməsini təmin etmək və vergilərin minimuma endirilməsi məqsədilə vergi qanunvericiliyinə konsolidasiya edilmiş vergi hesabatı institutunun və köçürmə qiymətlərindən istifadəyə vergi nəzarətinin tənzimlənməsi, müasir iqtisadi münasibətlər kontekstində önəmli bir addımdır. Bu yanaşma, şirkətlərin vergi yükünü optimallaşdırmağa, şəffaflığı artırmağa və beynəlxalq vergi planlaşdırması praktikaları ilə uyğunlaşmağa imkan verir.

Konsolidasiya edilmiş vergi hesabatı institutu, bir şirkət qrupunun ümumi gəlirini və xərclərini bir bütöv kimi nəzərdən keçirməyə imkan verir. Bu yanaşma ilə şirkətlər arasında daxili əməliyyatlar nəticəsində yaranan gəlirlər və xərclər üzrə vergi bazası daha realist şəkildə müəyyən edilir. Buna əsasən⁷:

- Şəffaflığın Artırılması: Konsolidasiya edilmiş hesabat, vergi idarələrinə şirkət qruplarının maliyyə fəaliyyətləri haqqında daha aydın məlumat təqdim edir.

⁷ Моисеева, О.А. Налогообложение сельскохозяйственных товаропроизводителей // Экономика сельского хозяйства России, – 2019. (6), – 37-43

- İqtisadi Ədalət: Bu yanaşma, müxtəlif təsis qurumları arasında gəlirlərin ədalətli bölüşdürülməsini təmin edərək, vergi yükünün optimallaşdırılmasına kömək edir.

Köçürmə qiymətlərinin tənzimlənməsi, şirkətlər arasında həyata keçirilən daxili əməliyyatların bazar qiymətləri ilə uyğunluğunu təmin etmək məqsədi daşıyır. Bu, xüsusilə beynəlxalq şirkət qrupları üçün vacibdir, çünki:

- Vergi Bazasının Süni Şəkildə Azaldılmasının Qarşısının Alınması: Köçürmə qiymətləri üzrə effektiv nəzarət sistemi, şirkətlərin vergi öhdəliyini azaltmaq məqsədi ilə köçürmə qiymətlərini manipulyasiya etməsinin qarşısını alır.

- Beynəlxalq Standartlara Uyğunluq: OECD köçürmə qiymətləri üzrə təlimatlara uyğun olaraq, vergi nəzarətinin tətbiqi şirkətlərin beynəlxalq miqyasda rəqabət qabiliyyətini qoruyub saxlayır.

Vergilərin minimuma endirilməsi, həm şirkətlərin fəaliyyətinin asanlaşdırılması, həm də investisiya cəlbediciliyinin artırılması məqsədi daşıyır. Bu kontekstdə, aşağıdakı tədbirlər tətbiq edilə bilər⁸:

- Vergi İmtiyazları və güzəştləri: Yenilikçi layihələr, elmi-tədqiqat və inkişaf xərcləri, yeni iş yerlərinin yaradılması kimi sahələrdə vergi imtiyazlarının tətbiqi.

- Beynəlxalq İqtisadi Əməkdaşlıq: İkitərəfli və çoxtərəfli vergi müqavilələri çərçivəsində ikili vergitutmanın aradan qaldırılması və vergi yükünün azaldılması.

Vergi ödəyicilərinin vergitutma zamanı ən çox önəm verdikləri məsələlər vergitutmada ədalətlik prinsipi və verginin düzgün xərclənməsidir. Bundan əlavə, verginin bazaya yayılması ilə vergi yükünün balanslı və ədalətli bölüşdürülməsi tələb olunur. Vergitutmada ədalətə verginin bazaya yayılması və eyni zamanda qeyri-formal iqtisadiyyatın qeydə alınması ilə nail olmaq olar. Ancaq yığılan vergilərin necə istifadə olunduğu, hansı seqmentlərə köçürülməsi həmin ölkənin vətəndaşları tərəfindən də sual altına düşə bilər.

Verginin sosial məqsədi ədalətli gəlir bölgüsünü təmin etmək, yəni gəlir bölgüsündə ədalət prinsipini gözləməkdir. Vergilərdən sosial

⁸ Газалиев, М. Особенности налогообложения малого бизнеса / М.Газалиев, В.Осипов. – Litres, – 2020

ədalətin həyata keçirilməsi üçün sosial siyasət aləti kimi istifadə olunur. Verginin sosial funksiyasının tələbi ondan ibarətdir ki, yüksək gəliri olan şəxslər yuxarı dərəcə, orta və aşağı gəlirli şəxslər isə daha aşağı dərəcə ilə vergiyə cəlb olunurlar. Verginin bu funksiyası sosial dövlət anlayışının tələbi kimi önə çıxır və bu anlayışın üstünlük təşkil etdiyi ölkələrdə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, vergilərdən narkotik və alkoqoldan istifadənin azaldılması, əhalinin artım tempinin azaldılması və ekoloji tənzimləmələrin daha sağlam olması, o cümlədən cəmiyyətdə gəlir və sərvət bərabərsizliyinin aradan qaldırılması baxımından daha səmərəli istifadə olunur⁹.

Nəticə olaraq qeyd edək ki, Azərbaycanın dövlət büdcəsinin formalaşmasında vergi daxilolmalarının mühüm yer tutmasına baxmayaraq, qeyri-formal iqtisadiyyatın geniş vüsət alması, vergi nəzarəti mexanizminin qeyri-kafi olması, vergitutma bazasının darlığı, vergitutma sahəsində ədalətsizliklər daha qabarıq şəkildə özünü büruzə verir. Bundan başqa, son illər neft gəlirləri hesabına dövlət xərclərinin ödənilməsində heç bir problemin olmaması vergi sistemində davam edən problemlərin diqqətdən kənarda qalmasına səbəb olub ki, bu da arzuolunan hal deyil.

Konsolidasiya edilmiş vergi hesabatı, şirkətlərin maliyyə fəaliyyətlərinin daha şəffaf olmasını təmin edir. Bu, vergi idarələrinin şirkətlərin gəlir və xərclərini daha aydın görməsinə və potensial vergi yanlışlıqlarını və ya sui-istifadələri asanlıqla aşkar etməsinə imkan verir. Nəticədə, vergi bazasının doğru müəyyən edilməsi və vergi yığımlarının effektivliyi artır. Konsolidasiya edilmiş vergi hesabatı institutu, bir qrup şirkət üçün vergi yükünün optimallaşdırılmasına kömək edir. Şirkətlər arasında daxili əməliyyatlar nəticəsində yaranan qazanclar və xərclər ümumi vergi yükünü tənzimləmək üçün nəzərə alınır. Bu, xüsusilə şirkətlər qrupu daxilində maliyyə resurslarının daha effektiv bölüşdürülməsinə imkan verir¹⁰.

Vəsaitlərin ədalətli bölüşdürülməsi, konsolidasiya edilmiş vergi hesabatının əsas məqsədlərindən biridir. Bu yanaşma, müxtəlif təsis

⁹ Süleymanov, Q.S. *İnvestisiya layihələrində yaranan risklər və onların idarə edilməsi problemləri* / Q.S.Süleymanov. – Bakı: Elm, – 2010. – 102 s.

¹⁰ Musayev, A.F. *Azərbaycan Respublikasının vergi xidməti: islahatlar və nəticələr* / A.F.Musayev, Y.A.Kəlbəyev, A.A.Hüseynov. – Bakı: Təfəkkür NPM, – 2001

qurumları arasında gəlirlərin və vergi öhdəliklərinin daha ədalətli təqdim edilməsinə kömək edir, böyük və kiçik şirkətlər arasında rəqabət mühitini sağlamlaşdırır. Konsolidasiya edilmiş vergi hesabatı, beynəlxalq təcrübələrə və standartlara uyğunluğu təmin edir. Bu, Azərbaycan şirkətlərinin beynəlxalq səviyyədə daha rəqabətqabiliyyətli olmasına və xarici investisiyaları cəlb etməsinə kömək edir.

Konsolidasiya edilmiş vergi hesabatı institutunun tətbiqi, iqtisadi inkişafı stimullaşdırır. Şirkətlərin daha effektiv vergi planlaşdırması və maliyyə resurslarının optimal təyinatı, yenilik və inkişafa sərmayə yatırımlarını artırır. Bu, ölkənin ümumi iqtisadi performansının yüksəlməsinə töhfə verə bilər. Ümumilikdə, konsolidasiya edilmiş vergi hesabatı institutunun tətbiqi, Azərbaycanın vergi mühitini daha ədalətli, şəffaf və rəqabətqabiliyyətli hala gətirə bilər. Bu, həm daxili həm də xarici investorlar üçün Azərbaycan iqtisadiyyatına olan inamı artırmaqla yanaşı, dövlət büdcəsinin gəlirlərinin artırılmasına və iqtisadi inkişafın stimullaşdırılmasına müsbət təsir göstərə bilər.

4. Vergi Sisteminin Təkmilləşdirilməsinin Naxçıvan Muxtar Respublikasının Sosial İqtisadi İnkişafına Təsiri;

Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafında vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi mühüm rol oynayır. Vergi sisteminin sadələşdirilməsi, effektivliyin artırılması, şəffaflığın təmin edilməsi və vergi yükünün optimallaşdırılması kimi aspektlər, muxtar respublikanın iqtisadi mühitini xeyli yaxşılaşdırır.

Vergi sisteminin sadələşdirilməsi, KOM üçün əhəmiyyətli stimulaşdırıcıdır. Daha az bürokratik əngəllər və daha anlaşılan vergi qaydaları, yeni bizneslərin qurulmasını və mövcud şirkətlərin genişlənməsini asanlaşdırır. Bu, iş yerlərinin artmasına və ümumi iqtisadi fəaliyyətin güclənməsinə səbəb olur.

Vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi, yerli və xarici investisiyalar üçün muxtar respublikanı daha cəlbedici edir. Şəffaflıq və vergi yükünün azaldılması, xüsusilə xarici investorların risklərini azaltmaqda və investisiya qərarlarında daha böyük təminat yaratmaqda mühüm rol oynayır. Bu, Naxçıvanın iqtisadi diversifikasiyasına və davamlı

inkışafına töhfə verir¹¹.

Vergi sisteminin effektivliyinin artırılması, dövlət büdcəsinin gəlirlərini stabilizə edə bilər. Sadələşdirilmiş və şəffaf vergi toplama prosesləri, vergi yayınmalarının azaldılmasına və vergi daxilolmalarının proqnozlaşdırılmasının yaxşılaşdırılmasına kömək edir. Bu, sosial xidmətlər və infrastruktur layihələrinin maliyyələşdirilməsində daha böyük təminat yaradır.

Vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi, vergi yükünün ədalətli bölüşdürülməsinə kömək edə bilər. Bu, xüsusilə əhalinin az gəlirli təbəqələri üçün vergi güzəştləri və mənfəət vergisində progressiv dərəcələrin tətbiqi yolu ilə mümkündür. Nəticədə, sosial rifahın artırılmasına və yoxsulluq səviyyəsinin azaldılmasına töhfə verilir.

Vergi güzəştləri və stimullar, xüsusilə (T&İ) fəaliyyətləri üçün, innovasiyanı və texnoloji inkışafı təşviq edə bilər. Bu, muxtar respublikanın iqtisadiyyatının müxtəlif sektorlarında yenilikçi məsələlərin tətbiqinə və yüksək texnologiyalı sahələrin inkışafına kömək edir

Naxçıvan Muxtar Respublika büdcəsinin daxilolmaları vergi, rüsum, digər yığımardan və dotasiya hesabına formalaşır.

Cədvəl 2.

2020-2025-ci illərin büdcə daxilolmaları və xərcləri

Büdcə daxilolmaları və xərcləri mln manatla	2020 (icra)	2021 (icra)	2022 (icra)	2023 (icra)	2024 (icra)	2025 (proqnoz)
Büdcə daxilolmaları						
Vergi orqanları tərəfindən yığılan vergilər	89	104	133	165	227	191
Gömrük o. tərəfindən yığılan vergi və rüsumlar ³	25	31	58	12	22	12
Büdcə təşkilatlarının ödənişli xidmətləri ²	8	6	5	4	3	
Digər daxilolmalar ⁴	0	2	1	2	8	1
CƏMİ vergi, rüsum və yığımlar	117	145	198	184	261	207
Dotasiya (AR büdcəsindən)	371	378	425	315	185	333
CƏMİ daxilolmalar	488	523	623	499	446	540
Büdcə xərcləri - iqtisadi təsnifatlar üzrə						
Əməyin ödənişi	227	232	285	297	286	322
Mallarn (iş və xidmətlərin) satılınması	154	171	188	77	60	67
Subsidiyalar	26	26	20	27	18	22
Qrantlar və digər ödənişlər	1	1	1	3	26	48
Sosial ödənişlər	35	42	53	61	4	5
Qeyri - maliyyə aktivləri	43	49	58	39	35	76
CƏMİ xərclər	485	519	606	504	429	540

¹¹ Nadirov, O. Life Satisfaction and Tax Morale in Azerbaijan: Mediating Role of Institutional Trust and Financial Satisfaction // O.Nadirov, K.Aliyev, B.Dehning, [et al.] Sustainability [et al.] , – 2021. 13(21), – 12228

Məlumatlardan görürük ki, 2023-2024-cü illərdə büdcəyə daxil olan ümumi vəsait azalsa da vergi daxilolmaları artıb, dotasiya isə azalıbdır. Tədqiqatda qeyd etdiyimiz təkliflər nəzərə alınarsa büdcənin vergi gəlirləri daha da artacaqdır. Bu məqsədlə də investisiyanı stimullaşdırmaq üçün ƏDV-nin satış vergisi ilə əvəz edilməsinə diqqət yetirilməlidir. Satış vergisinin tətbiqi Azərbaycan iqtisadiyyatında yerli istehsalçıların dünya bazarlarına çıxmasını çətinləşdirən çoxlu sayda vasitəçilərin olması problemini həll edəcək. Dəyər zəncirində vasitəçilər nə qədər çox olarsa, son istifadə olunan mal və xidmətlərin qiymətləri bir o qədər yüksək olar. Eyni zamanda, ƏDV qiymətlərin və tariflərin artmasına müəyyən təsir göstərir. Buna görə də, yalnız pərakəndə ticarət dövriyyəsiindən tutulan satış vergisinin müəyyən edilməsi istehsal olunan innovativ məhsullar da daxil olmaqla, lazımi qiymət artımının qarşısını almağa imkan verəcəkdir. Kiçik və iri sahibkarlıq subyektləri arasında səmərəli qarşılıqlı fəaliyyətə və əməkdaşlığa mane olan digər problem kiçik sahibkarlıq subyektləri tərəfindən xüsusi vergi rejimlərinin kütləvi şəkildə tətbiqidir¹².

5. ƏDV geri al proqramının tətbiqinin vergi daxilolmalarına, nağdsız hesablaşmalara və sosial iqtisadi inkişafa təsiri;

"ƏDV geri al" layihəsinin tətbiq edilməsi və internet vasitəsi ilə aparılan nağdsız ödəniş sistemlərinin genişləndirilməsi əhalinin daha çox cəmləşdiyi rayon və kənd yerlərində ödənişlərinin elektron daşıyıcılarla həyata keçirilməsi, əsasən də regionlarda kommunal xidmətlərlə bağlı ödənişlərin yığımında mövcud olan problemlərin aradan qaldırılmasına da zəmin yaradacaq. Təsərrüfatların maliyyə xidmətlərinə və maliyyə sektorunun, maliyyə bazarlarının özünün təsərrüfat subyektlərinə və ev təsərrüfatlarına qarşılıqlı çıxışı imkanlarının artırılması da təmin ediləcək. Bu da, öz növbəsində vergi daxilolmalarının artmasına, yoxsulluğun aradan qaldırılmasına, yeni iş yerlərinin yaradılmasına, qeyri-neft sektorunun, xüsusilə kənd təsərrüfatının inkişafına, regionlarda sosial, maliyyə xidmətlərinin və infrastrukturun təkmilləşdirilməsinə o cümlədən də sosial iqtisadi

¹² Garibli, E., Azimzadeh, A. *Azərbaycanda yerli özünüidarəetmə orqanlarının maliyyə mənbələrinin müasir vəziyyəti və təkmilləşdirilməsi yolları* // *Azerbaijan State University of Economics Scientific Reviews*, – 2018. Year, 6, – 40-52

inkişafın sürütlənməsinə səbəb olacaqdır¹³.

Araşdırmanın yekununda belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən də görüldüyü kimi, büdcə gəlirlərinin artırılması və sosial iqtisadi inkişafa nail olmaq üçün büdcənin vergi daxilolmalarının həcmi artmalıdır. Bunun üçün də nağdsız hesablaşmalardan istifadəni daha da genişləndirmək lazımdır. Bunu reallaşdırmaq üçün də müəssisələrin və fərdi sahibkarların bütün alış və satışı yalnız bang vasitəsi ilə bir müəssisənin hesabından digər müəssisənin hesabına köçürülməsi təmin edilməlidir. Qeyd olunanların təmin edilməsi üçün də "ƏDV geri al" layihəsinin tətbiqinin genişləndirməklə ticarət obyektlərində elektron kassa vasitəsi ilə aparılan əməliyyatların artmasına, internet vasitəsi ilə, o cümlədən də plastik kartlarla edilən ödənişlərin artmasına sonda vergidən yayınmanın azalmasına, vergi daxilolmalarının artmasına və büdcə gəlirlərinin daha da coxalmasına səbəb olmaqla yanaşı maliyyə xidmətlərinin və maliyyə bazarlarının inkişafına, təsərrüfat subyektlərinin və ev təsərrüfatlarının həmin xidmətlərə çıxışı imkanlarının artırılmasına nail olmaq olar. Bunun nəticəsində də, yeni iş yerlərinin açılması, əhəlinin rifahının yüksəldilməsi, yoxsulluğun azaldılması, daxili və xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması və bütövlükdə ölkə üzrə sosial iqtisadi inkişafa müsbət təsir göstərəcəkdir.

Yuxarıda qeyd etdiklərimizin müsbət nəticə verəcəyinin təsdiqi üçün təkcə onu göstərmək kifayətdir ki, "ƏDV geri al" layihəsinin tətbiqi nəticəsində onlayn kassa aparatları üzrə dövriyyənin həcmi 2021-cü ildə, əvvəlki ƏDV geri al" layihəsinin tətbiq edilmədiyi, 2020-ci illə müqayisədə 1,8 dəfə artaraq 15,6 mlrd. manata çatıb. Həmçinin 2023-cü ilin I yarısında Azərbaycanda yeni nəsil nəzarət-kassa aparatları üzrə dövriyyə təxminən 10,4 milyard manat təşkil edilib ki, bu da ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 16,5% çoxdur. Bunun üçün də həm nağdsız ödənişlərin, həm də onlayn kassa aparatları üzrə aparılan əməliyyatların artması üçün nəzarət mexanizminin gücləndirilməsi son nəticədə dövlət büdcəsinin vergi gəlirlərinin

¹³ Rzayev, Z., Salayev, R. *Analysis Of Factors Affecting The Level Of Tax Burden And Tax Environment In Republic Of Azerbaijan // Economic and Social Development: Book of Proceedings*, – 2021. – pp. 381-386

artmasına və sosial iqtisadi inkişafın yüksəlməsinə səbəb olacaqdır.

6. Korporativ mənfəət vergisi üzrə investisiya sahəsinə tətbiq edilən vergi güzəştlərinin iqtisadi səmərəlilik əmsalının müstəqil təşkilatların inkişafının, həmçinin mövcud təhlükəsizlik və potensial sahələrinin müəyyənəşdirilməsinə təsiri;

Tədqiqat işində bütün regionlar üzrə ümumi göstəricilər siyahısı müəyyən edilmiş, onun əsasında vahid alqoritm üzrə iqtisadi səmərəlilik əmsallarının (İSƏ) əlavə hesablanması alqoritm verilmişdir. Vergi güzəştlərinin iqtisadi səmərəlilik əmsalının hesablanmasında aşağıdakı formula tətbiq edilmişdir:

$$K_e = T_q \times 0,2 + T_c \times 0,13 + T_r \times 0,27 + T_p \times 0,33 + T_j \times 0,07$$

İqtisadi səmərəlilik əmsallarının hesablanması müvafiq rayonların aidiyyəti nazirlik və idarələrinin hesabatlarında təqdim edilmiş məlumatlar əsasında aparılmışdır.

Cədvəl 3.

Korporativ mənfəət vergisi üzrə investisiya vergisi güzəştlərinin iqtisadi səmərəlilik əmsalı

Regionlar	İqtisadi səmərəlilik əmsalı
Naxçıvan şəhəri	1,13
Şərur rayonu	1,46
Babək rayonu	1,11
Ordubad rayonu	1,33
Julfa rayonu	1,36
Kəngərli rayonu	1,42
Şahbuz rayonu	1,18
Sədərək rayonu	0,87

Məlumatlarından göründüyü kimi, hər bir regionun korporativ mənfəət vergisi üzrə investisiya vergisi güzəştlərindən istifadə etmə səviyyəsi qiymətləndirilir. İqtisadi səmərəlilik əmsalı, qurumların konkret bir ərazidə vergi güzəştlərindən necə istifadə etdiklərini göstərmək üçün müəyyən nisbəti əks etdirir. İqtisadi səmərəlilik əmsalının 1-dən yüksək olması, müstəqil təşkilatların ərazidə daha səmərəli olduğunu və vergi güzəştlərindən daha çox yararlandığını göstərir. Bu qiymətlər, hər bir əraziyə investisiya qoymaq üçün olan korporativ mənfəət vergisi üzrə vergi güzəştlərinin qiymətləndirilməsində

necə müstəqil təşkilatların faydalandığını nümayiş etdirir. Aşağı əmsal qiymətinə malik olan regionlar, investisiyalar üçün daha səmərəlidir və investisiya yönümlü korporativ təşkilatlar bu ərazilərdə daha çox mənfəət əldə edə bilərlər.

Naxçıvan MR investisiya cəlbediciliyi təyin edildikdə səkkiz özəl potensialı özündə birləşdirən investisiya potensialından və investisiya riski hesablanmışdır. Öz növbəsində fərqli investisiya potensialları (istehsal, istehlak, əmək, infrastruktur və maliyyə) və risk potensialları (iqtisadi, maliyyə, hüquqi və sosial) statistik göstəricilər toplusu ilə xarakterizə olunmaqla onları ayrı-ayrılıqda açıqlayan göstəricilərin xüsusi çəkisi hesablanmışdır. Hesabat məlumatları müxtəlif göstəricilər və potensiallar əsasında müstəqil təşkilatların keyfiyyətini qiymətləndirmək üçün bir sistemi təsvir edir. Təqdim edilən göstəricilər təşkilatların inkişaf potensialını və təhlükələrini ölçməyə kömək edir, ayrılıqda potensialların və risklərin təhlilini həyata keçirir və səmərəlilik əmsalını qiymətləndirir. Aparılmış hesabat nəticəsində əldə edilmişdir ki, yüksək qiymətlər daha böyük bir potensialı və daha az riski göstərir. Təqdiatda aparılmış təhlil müstəqil təşkilatların inkişafını, həmçinin mövcud təhlükəsizlik və potensial sahələrini öyrənməyə və müəyyən etməyə əlverişli şərait yaradır.

Tədqiqat prosesində əldə olunmuş nəticə və təklifləri aşağıdakı kimi quruplaşdırmaq olar:

Araşdırmadan əldə olunmuş nəticəyə görə, vergilər dövlət siyasətinin bütün sahələrinin ilkin maliyyə mənbəyidir və dövlətin sosial-iqtisadi sisteminin fəaliyyətini və inkişafını təmin edir. Bunun üçün də müasir şəraitdə Azərbaycanda səmərəli maliyyə siyasətinin formalaşmasında, iqtisadi potensialın artırılmasında, əhalinin sosial-iqtisadi durumunun yüksəldilməsində vergilər mühüm rol oynayır. Bu baxımdan vergi sisteminin daha da təkmilləşdirilməsi və müasir tələblərə cavab verən vergi xidmətinin yaradılması olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Vergi siyasəti dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olmaqla, ölkədə bazar münasibətlərinə keçirilməsində, onun dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunmasında, iqtisadiyyatın inkişaf etməsində və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Vergi siyasətinin bu tələblərə uyğun olaraq

həyata keçirilməsi, onun nəzəri-metodoloji əsaslarının dəqiq müəyyənləşdirilməsini, müasir dövrün tələblərinə uyğun təkmilləşdirilməsini, aparılan iqtisadi islahatların aparıcı qüvvəsi kimi iqtisadiyyatın hazırkı strukturunu və beynəlxalq standartlara uyğun qurulmasını tələb edir. Bu gün vergitutmanın bütün sahələrinin tədqiqinə və dərinlən öyrənilməsinə böyük ehtiyac vardır. Yalnız bütün vergi nəzəriyyələri dərinlən öyrənildikdən, bu sahədə iqtisadçıların fikirləri araşdırıldıqdan sonra vergi sahəsində inkişafa nail olmaq olar.

Vergi nəzarətinin düzgün qurulması hesabına Naxçıvan MR büdcəsinin gəlirlərinin artırılmasına nail olmaq üçün aşağıdakı təkliflərin və tövsiyələrin nəzərə alınmasını məqsədəuyğun hesab edirik:

1. “Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafına dair 2023–2027-ci illər üçün Dövlət Proqramı” vasitəsi ilə maliyyə vəsaiti ayrılan layihələri həyata keçirən hüquqi şəxslərin (Firmaların) və fiziki şəxslərin muxtar respublikasının Dövlət Vergi Xidmətində uçota alınması üçün qanunauyğun tədbirlərin görülməsi. Belə ki, 2023-2027-ci illər üçün Dövlət Proqramı”nın icra edilməsi məqsədilə 249 milyon manat vəsait ayrılışdır Həmin vəsait ayrılan layihələrin NMR-nın Dövlət Vergi Xidmətində uçota alınmış müəssisələr tərəfindən həyata keçirilməsi muxtar respublikanın büdcəsinə vergi daxilolmalarının həcmnin əhəmiyyətli ölçüdə artmasına səbəb olacaq. Layihələrə ayrılan vəsaitdən firmalar 18 faiz əlavə dəyər vergisi, 20 faiz mənfəət vergisi və firmaların balanslarında olan əsas vəsaitlərə görə əmlak vergisi ödəyəcəklər.

2. Muxtar respublikada fəaliyyət göstərən pərakəndə ticarət və işə obyektlərinin vergidən yayınmasının qarşısını almaq üçün kartdan karta köçürmə hallarına nəzarətin gücləndirilməsi. Belə ki, vergi orqanlarının düzgün nəzarət mexanizmi qura bilməməsi səbəbindən bir çox obyektlər xüsusilə də böyük dövriyyələrə malik olan tikinti materiallarının satışı ilə məşğul olan obyektlər dövriyyələrini gizlətməklə vergidən yayınmaq üçün vətəndaşlardan aldıkları məsulların dəyərini ödəyərkən ödənişi vergi orqanlarında uçotda olan POS-terminal vasitəsilə deyil, öz şəxsi adlarına olan kartlara kartdan karta köçürmə əməliyyatları tətbiq olunmaqla edirlər və bu da həmin

mağazaların muxtar respublikanın büdcəsinə ödəməli olduqları vergilərin həcmnin əhmiyyətli ölçüdə azalmasına səbəb olur.

3. Naxçıvan Muxtar Respublikasında elektron ticarətlə məşğul olanların vergidən yayınmasının qarşısını almaq üçün sosial şəbəkələr vasitəsi ilə məsullar təqdim edən şəxslərin müəyyən edilərək vergi orqanlarında uçota alınması üçün nəzarətin gücləndirilməsi. Belə ki, muxtar respublikada da dövrün tələbi olan elektron ticarətin həcmnin artdığını nəzərə alaraq vergi orqanları tərəfindən düzgün nəzarət mexanizmi qurularsa büdcə gəlirlərinin artmasına səbəb olacaqdır. Vergi orqanları tərəfindən elektron ticarətlə məşğul olanlara operativ vergi nəzarəti keçirməklə vergi ödəyicilərinin vergidən yayınmasının qarşısını almaq mümkün olar.

4. Vergi orqanları tərəfindən muxtar respublikada fəaliyyət göstərən pərakəndə ticarət və iaşə obyektlərində operativ vergi nəzarəti və xronometraj metodu ilə müşahidə keçirməklə bir mağazada bir neçə VÖEN ilə fəaliyyət göstərən vergi ödəyicilərinin vergidən yayınmasının qarşısının alınması. NMR-da fəaliyyət göstərən pərakəndə ticarət və iaşə obyektləri 18 faizlə əlavə dəyər vergisi ödəyicisi olmamaq üçün 2 faizlə sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi olaraq fəaliyyət göstərmək məqsədilə bir mağazada bir neçə VÖEN ilə fəaliyyət göstərərək fərqli fərdi sahibkarların adına olan POS-terminallardan istifadə edərək illik dövriyyələrini 200 min manatdan az göstərməklə sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi kimi fəaliyyətlərini davam etdirirlər. Beləliklə həmin vergi ödəyiciləri 18 faiz dərəcəsi ilə əlavə dəyər vergisi və 20 faiz dərəcəsi ilə mənfəət vergisi ödəməkdən yayınaraq 2 faiz dərəcəsi ilə sadələşdirilmiş vergi ödəyir və bununla da həmin mağazaların muxtar respublikanın büdcəsinə ödəməli olduqları vergilərin həcmnin əhmiyyətli ölçüdə azalmasına səbəb olur.

5. NMR-da fəaliyyət göstərən mərkəzi Bakı şəhərində yerləşən iri market şəbəkələrinin Naxçıvan bölmələrinin muxtar respublikanın Dövlət Vergi Xidmətində uçotda alınmalarının təmin olunması ilə büdcə gəlirlərinin həcmnin artırılması. Dövlət Vergi Xidmətində uçotda olmayan və mərkəzi Bakı şəhərində yerləşən market şəbəkələri muxtar respublikadan gəlir əldə etsələr də əldə etdikləri gəlirlərə görə vergiləri Bakı şəhərində yerləşən əsas bölmələri vasitəsi ilə mərkəzi

büdcəyə ödəyirlər. Həmin market şəbəkələrinin muxtar respublikada fəaliyyət göstərən bölmələrinin Dövlət Vergi Xidmətində uçotda alınmaları təmin olunarsa muxtar respublikadan əldə etdikləri gəlirlərə görə vergiləri muxtar respublikanın büdcəsinə ödəyəcəkləri üçün büdcə gəlirlərinin həcmnin artmasına səbəb olacaqdır.

6. Muxtar respublikanın müəssisə təşkilatlarının ölkə ərazisinə gətirdikləri mal-materiallara görə Naxçıvan Baş Gömrük İdarəsi tərəfindən muxtar respublika ərazisində tutulan əlavə dəyər vergisi, aksiz vergisi və gömrük rüsumları muxtar respublikanın büdcə gəlirlərinə aid olduğu üçün həmin gəlirlərin yerli büdcəyə köçürülməsinin təmin edilməsi. Naxçıvan Baş Gömrük İdarəsi tərəfindən 2023-cü ildə əlavə dəyər vergisi, aksiz vergisi və gömrük rüsumu da daxil olmaqla təqribən 90 milyon 501 min manat vəsait toplanmışdır. Baş Gömrük İdarəsi tərəfindən muxtar respublika ərazisində tutulan əlavə dəyər vergisi, aksiz vergisi və gömrük rüsumları yerli büdcə gəlirlərinə aiddir. Bunun üçün də Büdcə sistemi haqqında Qanunun və Vergi Məcəlləsinin maddələrini əsas göstərərək AR Maliyyə Nazirliyinə müraciət etməklə həmin gəlirlərin muxtar respublikanın büdcəsinə köçürülməsini təmin etmək olar.

7. Azərbaycan Respublikasında vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi hər şeydən əvvəl, cəmiyyət üçün zəruri olan islehsal sahələrini inkişaf etdirməyə, dövlətin iqtisadiyyat sahəsində təxirəsalınmaz vəzifələri yerinə yetirməyə və nəhayət əhalinin sosial maddi rifah halının yaxşılaşdırılmasına yönəldilməlidir. Bunun üçün də ƏDV-nin dərəcəsini qismən aşağı endirmək yaxşı olardı. Çünki, ƏDV-nin dərəcəsi həddən artıq yüksək olduqda istehsal fəaliyyətinin rentabelliği kəskin aşağı düşür, istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsində durğunluq yaranır və sahibkarlar vəsaitləri daha sərfəli fəaliyyət növlərinə yönəltməyə məcbur olurlar. Hesab edirik ki, bu tədbirlərin görülməsi dövlət büdcəsinə ən çox gəlir gətirən ƏDV-nin büdcə gəlirlərində payının azalmasına, bununla bərabər gündəlik tələbat mallarının, xüsusilə ərzaq məhsullarının qiymətinin aşağı düşməsinə gətirib çıxara bilər.

Yuxarıda qeyd olunan təkliflərin tətbiq edilməsi vergi inzibatchılığının təkmilləşməsinə, vergidən yayınma hallarının azalmasına, vergitutma bazasının genişləndirilməsinə, büdcə gəlirlərinin

artmasına, qara iqtisadiyyatın məhdudlaşdırılmasına, sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına, investitsiyaların stimullaşdırılmasına, innovasiyaların artmasına, vergitutma prosesinin asanlaşmasına və ölkə əhalisinin sosial iqtisadi inkişafına şərait yaradacaqdır.

Dissertasiya işinin əsas məzmunu aşağıdakı dərc olunmuş əsərlərdə öz əksini tapmışdır:

1. Bağirov, İ.B. Regional inkişafda vergi tənzimlənməsinin rolu // Naxçıvan Dövlət Universiteti, “Regional inkişaf və böyük mədəniyyət, mənşə, harmoniya və tipologiya məsələləri” mövzusunda beynəlxalq konfransının materialları, - Naxçıvan: "Qeyrət" nəşriyyatı, 25-26 oktyabr - 2013, - s.78-80.

2. Bağirov, İ.B. Vergitutmanın Təkmilləşdirilməsinin innovasiya fəaliyyətinə təsiri // Azərbaycan Texniki Universiteti, “Azərbaycanda yüksək texnologiyaların texniki-iqtisadi problemləri” mövzusunda respublika elmi konfransının materialları, - Bakı: "Elm" nəşriyyatı, - 10 -11 dekabr - 2013,- s.136-138.

3. Bağirov, İ.B. İnnovasiya siyasətinin sosial - iqtisadi inkişafa və vergi tənzimlənməsinə təsiri // Naxçıvan Dövlət Universiteti, “Naxçıvan MR İqtisadiyyatının İnnovativ İnkişaf İstiqamətləri”. Elmi - praktiki konfransının materialları,- Naxçıvan: "Qeyrət" nəşriyyatı, - 28 noyabr - 2014, - s.80-82.

4. Bağirov, İ.B. Nağdsız hesablaşmaların inkişafının vergi daxil olmalarına və sosial iqtisadi inkişafa təsiri // - Naxçıvan: Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri, İctimai elmlər seriyası, - 2014, №9, - s. 215-219.

5. Bağirov, İ.B. Vergi sisteminin investisiyalara və sosial iqtisadi inkişafa təsiri // - Naxçıvan: Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri, İctimai elmlər seriyası, - 2015, №6, - s. 180-186.

6. Bağirov, İ.B. İnvestisiya artırılmasında vergi siyasətinin rolu // Naxçıvan Dövlət Universiteti, “Heydər Əliyev və müasirləşən Naxçıvan İqtisadiyyatı” mövzusunda elmi-praktiki konfransının materialları,- Naxçıvan: "Qeyrət" nəşriyyatı,- 10 aprel 2015,- s. 60-63.

7. Bağirov, İ.B. Kənt təsərrüfatı sahəsində vergi tənzimlənməsinin Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafına təsiri // Naxçıvan Dövlət Universiteti, “Kənt Təsərrüfatının

inkişafı: reallıqlar və perspektivlər” mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktiki konfransının materialları, - Naxçıvan: "Qeyrət" nəşriyyatı, - 15-16 may 2015, - s.163-167.

8. Bağırov, İ.B. Vergi sisteminin sahibkarlıq fəaliyyətinə təsiri // Naxçıvan Universiteti, AMEA Naxçıvan Bölməsi və Naxçıvan Dövlət Universiteti, “Azərbaycanın Tarixi Coğrafiyasının aktual problemləri” elmi-praktiki konfransının materialları, - Naxçıvan: "Nuh" nəşriyyatı, - 04 aprel - 2015, - s. 162-166.

9. Багиров, И.Б. Влияние совершенствования налоговой администрации Азербайджанской Республики на социально-экономическое развитие // - Москва: Международный научный журнал, - 2015, №1, - стр. 32-37.

10. Багиров, И.Б. Роль налоговой системы в развитии бизнеса // - Москва: Международный технико-экономический журнал, - 2016, № 3, - стр.18-22.

11. Bağırov, İ.B. Vergi siyasətinin sahibkarlıq fəaliyyətinə təsiri // Naxçıvan Dövlət Universiteti, “Heydər Əliyev və müasirləşən Naxçıvan iqtisadiyyatı” mövzusunda beynəlxalq konfransın materialları, - Naxçıvan: - "Qeyrət" nəşriyyatı, - 10 aprel 2016, - s.144-148.

12. Bağırov, İ.B. Müstəqillik dövründə Azərbaycan Respublikasında vergilərin yaranması və inkişaf tarixi // Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri, ictimai elmlər seriyası, - 2016, №6, - s. 140-145.

13. Bağırov, I. B. Azərbaycanda ƏDV geri al proqramının tətbiqinin vergi daxilolmalarına, nağdsız hesablaşmalara və sosial iqtisadi inkişafa təsiri // İğdır Universiteti, “2-ci Uluslararası ipek yolu bilimsel araştırmalar kongresi” beynəlxalq konfrans materialı, - İğdır: 2023, -s.886-893

14. Bağırov, I. B. Developing innovation ecosystem to accelerate digital transformation in the economy / Ibrahimov, E.Y., Sevdimaliyev, M. S., Bağırov, I. B. // - Cuba: Universidad y Sociedad | Scientific journal of the University of Cienfuegos, Web of science, Q4,- 2024, 17, e4883, - p. 1-7

15. Bağırov İ.B. Vergi Məcəlləsinin xüsusi hissəsinin praktiki izahı (Vergi Məcəlləsin 2015-ci ilə olan əlavə və dəyişikliklərlə). Dərs

vəsaiti / İ.B. Bağırov, T.D.Tağıyev, - Bakı: Zərdabi nəşriyyatı, - 2015. - 574 s.

16. Bağırov İ.B. Vergi Məcəlləsinin xüsusi hissəsinin praktiki izahı (Vergi Məcəlləsin 2016-cı ilə olan əlavə və dəyişikliklərlə). Dərs vəsaiti / İ.B. Bağırov, T.D.Tağıyev, - Bakı: Zərdabi nəşriyyatı, - 2016. - 620 s.

17. Bağırov İ.B. Vergi Məcəlləsinin xüsusi hissəsinin praktiki izahı (Vergi Məcəlləsin 2017-ci ilə olan əlavə və dəyişikliklərlə). Dərs vəsaiti / İ.B. Bağırov, T.D.Tağıyev, - Bakı: Zərdabi nəşriyyatı, - 2017. - 656 s.

18. Bağırov İ.B. Vergi Məcəlləsinin xüsusi hissəsinin praktiki izahı (Vergi Məcəlləsin 2018-ci ilə olan əlavə və dəyişikliklərlə). Dərs vəsaiti / İ.B. Bağırov, T.D.Tağıyev, - Bakı: Zərdabi nəşriyyatı, - 2018. - 744 s.

19. Bağırov İ.B. Vergi Məcəlləsinin xüsusi hissəsinin praktiki izahı (Vergi Məcəlləsin 2021-ci ilə olan əlavə və dəyişikliklərlə). Dərs vəsaiti / İ.B. Bağırov, T.D.Tağıyev, - Bakı: Zərdabi nəşriyyatı, - 2021.- 1002 s.

20. Bağırov İ.B. Vergi Məcəlləsinin xüsusi hissəsinin praktiki izahı (Vergi Məcəlləsin 2022-ci ilə olan əlavə və dəyişikliklərlə). Dərs vəsaiti / İ.B. Bağırov, T.D.Tağıyev, - Bakı: Zərdabi nəşriyyatı, - 2022.- 1029 s.

21. Bağırov İ.B. Vergi Məcəlləsinin xüsusi hissəsinin praktiki izahı (Vergi Məcəlləsin 2023-cü ilə olan əlavə və dəyişikliklərlə). Dərs vəsaiti / İ.B. Bağırov, T.D.Tağıyev, - Bakı: Zərdabi nəşriyyatı, - 2023.- 1039 s.

22. Bağırov İ.B. Vergi Məcəlləsinin xüsusi hissəsinin praktiki izahı (Vergi Məcəlləsin 2024-cü ilə olan əlavə və dəyişikliklərlə). Dərs vəsaiti / İ.B. Bağırov, T.D.Tağıyev, - Bakı: Zərdabi nəşriyyatı, - 2024.- 1062 s.

23. Bağırov İ.B. Vergi Məcəlləsinin xüsusi hissəsinin praktiki izahı (Vergi Məcəlləsin 2025-cü ilə olan əlavə və dəyişikliklərlə). Dərs vəsaiti / İ.B. Bağırov, T.D.Tağıyev, - Bakı: Zərdabi nəşriyyatı, - 2025.- 1076 s.

Dissertasiyanın müdafiəsi 12 may 2025-ci il tarixində saat 11⁰⁰ -da Naxçıvan Dövlət Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən BFD 4.24 Birdəfəlik Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Azərbaycan Respublikası, Naxçıvan Muxtar Respublikası, Naxçıvan şəhəri, Universitet şəhərciyi, AZ7012, Naxçıvan Dövlət Universitetinin əsas binası, I mərtəbə.

Dissertasiya ilə Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Naxçıvan Dövlət Universitetinin rəsmi internet saytında (www.ndu.edu.az) yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 08 aprel 2025-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 04.04.2025
Kağızın formatı: 60 x 90 1/16
Həcm: 45970 işarə
Tiraj: 120